

3. Ільницький М. Епос болю (Петро Карманський). На перехрестях віку : у трьох кн. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. Кн. III. С. 281–301.
4. Карманський П. Дорогами смутку і змагань : вибрані поезії / Упоряд. С. Ярема, Я. Ярема. Львів : Каменярь, 1995. 350 с.
5. Ляшкевич П. Петро Карманський : Нарис життя і творчості. НАН України. Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка. Львів : б. в., 1998. 71 с.
6. Наливайко Д. Сучасна літературна компаративістика у Франції. Слово і час. 2009. № 11. С. 15–19.
7. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1999. 446 с.

Крупка Віктор Петрович – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

**МАЦЬКО
Віталій**

**ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ПРАЦІ
МИКОЛИ ЄВШАНА:
ФІЛОСОФСЬКА Й КУЛЬТУРОЛОГІЧНА
КОНЦЕПТОСФЕРА**

Анотація

У статті автор із сучасних методологічних підходів подає нове прочитання праць М. Євшана, розкриває його суперечливі, контрверсійні думки, віднаходить позитивні позиції щодо розвитку української літератури початку ХХ століття. Застосувавши історико-порівняльний, філологічний методи дослідження, виявлено в структурі літературно-критичних праць М. Євшана філософську й культурологічну сферу, яка представлена сукупністю естетики, культурального міфу, дидактики, творчої свободи, національного концептів. З'ясовано, що концептосфера є інформаційною базою мислення, своєрідним каркасом свідомості, що уможливляє подальший процес когнітивного (пізнавального) розкриття дійсності.

Ключові слова: літературна критика, концептосфера, концепт, естетика, внутрішня світобудова, фрейм, рецензент.

Summary

In the article the author of modern methodological approaches presents the new reading of M. Yevshan's works, reveals his contradictory, controversial thoughts, and finds positive positions regarding the development of Ukrainian literature at the beginning of the XXth century. Using the historical-comparative, philological methods of research, the philosophical and culturological sphere in the structure of literary-critical works of M. Yevshan has been identified, which is represented by a set of aesthetics, cultural myth, didactics, creative freedom, national concepts. It is found out that the concept sphere is the information

base of thinking, a kind of framework of consciousness that enables the further process of cognitive (informative) disclosure of reality.

Key words: literary criticism, concept sphere, concept, aesthetics, internal universe, frame, reviewer.

Постановка проблеми. Заслуговує на шану і подяку літературознавець Н. Шумило, яка двадцять років тому віднайшла в архівах, періодичній пресі праці Миколи Євшана (Федюшка), упорядкувала, прокоментувала тексти й написала розлогу передмову до його книжки «Критика. Літературознавство. Естетика» [3]. Саме завдяки упорядникові в українську культуру, науку повернуто ім'я призабутого культуролога, літературного критика, публіциста. Отож нині дослідники української літератури мають змогу аналізувати, порівнювати, вивчати, занурюватись крізь призму тексту у внутрішній світ письменника з європейською освітою, патріота України, яким був і залишається М. Євшан. Але серед різноманіття порушених проблем сучасних дослідників науки про літературу ми не знайшли аналітичних праць, в яких би розглядалась концептосфера (сукупність концептів, концептуальна картина світу) у філософському та культурологічному аспектах (за творами М. Євшана). Зважаючи на означену прогалину, актуальність проблеми буде обґрунтована нижче у нашій статті, за аналогією М. Євшана, з власних позицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З часу проголошення незалежності України дослідники переважно зверталися до праць М. Євшана тоді, коли аналізували модерну літературу початку ХХ століття, його співпраці із журналом «Українська хата». Окремі проблеми у доповідях та повідомленнях заторкують різноаспектні літературознавчі дослідження. Так, О. Баган у статті «Микола Євшан: естет-модерніст чи неоромантик-консерватор?» актуалізує перебудову українського письменства в новому руслі серед плеяди модерних критиків, до яких зараховує М. Сріблянського, А. Товкачевського, П. Богацького. Щодо М. Євшана, то, на думку дослідника, він став критиком завдяки особливій силі національної самокритики, чуйному аналітизмові, принциповому світоглядові. Як

естетик, у його критиці, в його поглядах на літературу увиразнюються *контроверсійні* (курсив мій. – В. М.) думки та теоретичні тези, позаяк його естетика визріла в німецькому романтизмі, ірраціоналістичних вченнях, передусім Ф. Ніцше [1]. Н. Шумило називає М. Євпана послідовником естетико-психологічного напрямку в літературознавстві, який «у поєднанні з психологічним підходом дав нам зразок плідного аналізу складних мистецьких явищ початку ХХ ст., своєрідних у кожному національному варіанті» [13, с. 11]. С. Павличко розглядає творчість М. Євпана в ракурсі дискурсу модернізму в українській літературі [9], С. Яковенко аналізує творчість Євпана в контексті української та польської літературної критики раннього модернізму [14].

Мета статті – на конкретних прикладах текстового матеріалу Миколи Євпана проаналізувати сукупність концептів, оприявнених у філософському та культурологічному аспектах.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до викладу основного матеріалу, зацентруємо на дефініціях «концепт» і «концептосфера». Термін концепт дешифрується як інформаційна база мислення, своєрідний каркас свідомості, що уможливляє подальший процес когнітивного (пізнавального) розкриття дійсності. Відповідно концепт розпрозорює поняттєво-пізнавальний фонд, де розташовані ресурси щодо здійснення мисленнєво-мовленнєвої діяльності. З літературознавчої точки зору, концепт – це мотив, зміст того чи іншого поняття, стійка авторська ідея, яка має традиційно закінчену думку, становить певну смислову єдність (вираз, вислів) [5]. За Д. Лихачовим, концептосфера належить до одного із центральних понять когнітивної лінгвістики. А отже, концептосфера, пояснює науковець, є сукупністю концептів, що існують у свідомості носіїв мови [7, с. 5].

Критичні праці Євпана увиразнюють *літературно-дидактичний концепт*. Він симультанно виконує дві функції: впливову й дидактичну (повчальну). Впливова справляє враження на читача, дослідника, його

переконання, враження від стилю письма, спонукає до сприйняття (чи відхилення) й осмислення критичних зауважень. Має рацію О. Бабій, що Євшан, близький його товариш, не був суто літературознавцем, у значенні науковцем. Так, писав на літературні теми, публікував рецензії на твори колег по перу, висловлював свій контрверсійний погляд на розвиток літературного процесу початку XX століття під власним сформованим світоглядом. І... захоплювався літературознавством, аналізуючи в аспекті західноєвропейської філософії творчість І. Франка, Лесі Українки, В. Пачовського та ін. Критик зчаста виступає і як філософ-естет, і як учитель-дидактик. У «Передмові» до книжки А. Товкачевського «Утопія і дійсність», замість аналізу праці, Євшан зосереджується на особистості автора, дидактично акцентує на хибах: «Ви осужуєте ціле наше життя, його фальш та брак етики, а боїтеся рішуче перетяти узол і увільнити себе від того життя; Ви все ще ходите довкола, боїтеся зробити рішучий крок. Це дуже добре по Вашому захованню видно: Вас щось тягне у пропасть, в блудне колесо. Ви гравітуєте там, де може Вас ждати тільки нещастя. Ви понурій, як той лермонтовський пророк; Ви, значить, все-таки чимсь невдоволені, щось Вас пригнічує, до чогось Ви не хочете перед самим собою признатися. Я думаю, що це від Вашої нерішучості остаточної, що Ви ще не маєте сміливості зробити себе самого вихідною точкою» [3, с. 76] і такий же дидактичний висновок з публіцистичним апофеозом «філософа з головою хлопчика»: «...мені, здається, пора кінчити свою науку Вам. Прийміть її до відома і не сердьтеся, якщо я дійсно пробував Вас згорі навчати. Я мусів відгукнутися, раз Ви мене зачепили своїми творами. Думаю – не посваримося. Бувайте здорові і йдіть собі своєю дорогою» [3, с. 76].

Його прочитання художніх творів нетрадиційне, «він менше аналізує, секціонує твори, а більше синтезує, відчуває і передає враження, а часто стає на межі публіцистики» [5]. Прибувши до Кисва 1910 року й обстоюючи свободу творчості, літературний критик, з молодечим запалом,

рвучко, емоційно повчав А. Кримського, М. Чернявського, С. Єфремова, М. Проскурівну, А. Товкачевського, С. Черкасенка... Повчав, не беручи до уваги той факт, що свобода творчості узалежнена від багатьох факторів, які увиразнені в індивідуальному стилі письменника, його інтенційного тремору (наміру), власне інтенції – спрямованості психічної діяльності людини на певний об'єкт. Тому твори однаковими не бувають, та й свобода творчості не вимагає від митця копіювати взірці чи йти за ними. Відтак мовний характер повчань критика, то лише простір для свободи особистих екзистенційних суджень. Якщо ж мовознавці здійснять лінгвістичний аналіз Євшанових творів, то виявлять, що на першому місці будуть лексеми публіцистичного, на другому – розмовно-побутового, на третьому – наукового стилів. Однак останній більш підсилений філософськими роздумами про літературний процес. Як приклад, є статті «Суспільний і артистичний елемент у творчості», «Лицар темної ночі». Його статті були прихильно сприйняті в редакції журналу «Українська хата». Так, у листі (21.03. 1913) до М. Яцкова редактор і письменник П. Богацький повідомляв: «Підбадьоруйте там Євшана, бо він чомусь так часто підупадає духом... Може б разом Вам то було би легше, хоча правда Ви й так є близькі товариші... Ну, кріпіться і мужайтесь... Йому я пишу особного листа...» [10, с. 68].

На високій емоційній хвилі доведення власної позиції щодо розвитку української літератури початку XX століття Євшан іноді вдається до інвективної стратегії, полеміки, що не відповідає ні нормативній лексиці наукового стилю, ні сформованій внутрішній культурі автора. У рамках фрейм-структури критик чітко визначив свої світоглядні позиції (фрейм з англ. – рамка, каркас). Натрапляємо й на мегафрейм – велика рамка у значенні «свій – чужий», наприклад: «Євнухи-українофіли убили її в зародках, збридили нам її до того, що ми (*модерністи*. – В. М.) перескочили відразу далі, аби тільки скорше вийти з зачарованого колеса на свіжий воздух» [3, с. 60]. С. Єфремова називає «лицарем темної ночі» [3, с. 70],

ганделесом, диктатором в літературі [3, с. 70]; «виступить який-небудь ідіот і почне вам декламувати таку «поезу» [3, с. 61]. Для Євшана О. Кобилянська була ідеалом, зразком творення нової української літератури, в оцінці ж Єфремова – письменниця-ніцшеанець, герої якої витворюють в собі ідеал надлюдини, прагнуть «бути передовсім собі цілею» і «не дбати о загал»; для такої надлюдини «не можуть існувати права», тобто ніякі певні обов'язки й повинності до громадянства; вона хоче ізолювати себе од громади, нехтує нею й кидає їй повний ганьби і презирства виклик. Така ультра-індивідуалістична філософія надлюдини не має у Кобилянської під собою твердих основ якраз через те, що її «аристократи духа» нічим, власне, не вищі од тієї «товпи», яку так немилосердно потріпують. Якщо й одрізняються ці надлюди од звичайного міщанського болота, то тільки своїм замилюванням красою, яке набирає явно карикатурних форм» [4, с. 428-429].

Очевидно, висновки науковця щодо художньої практики О. Кобилянської суперечили внутрішній світобудові Євшана, тому він використовує фрейми-структури у протиставленні «свій – чужий», що реалізуються через систему більш вузьких концептуальних опозицій (дихотомія: «цивілізація – убогість», «новий – старий», «свобода – несвобода», «любов – ненависть» тощо). В основі Єфремова і Євшана – розбіжність світоглядних, ідеологічних імперативів, приписів. У Євшановій концепції увиразнена репрезентація іронії, позначена вербальними експлікантами інвективної лексики.

Свою не наукову лексику автор пояснює так: «... уживаю гострих слів не на те, щоб дискутувати з Єфремовим, бо це ще узброєний методом чисто попівської проповіді та дійсно єзуїтської діалектики, критий національно-громадськими ідеалами, про які вічно горлає, Єфремов виступає до боротьби з тими «невігласами», як він каже, щоби рятувати ореол українського письменства» [3, с. 72]; «... Лайки вчитися я мусів би піти до єфремових. Щонайбільше я можу тут віддячитися «pisknym za nadobne»

(тим же способом віддячити. – *В.М.*) і повернути слова, звернені на адресу «молодих», тому, кому вони дійсно належаться» [3, с. 75]. Євшанова літературно-критична дидактика формувалася на філософських концепціях Й.-Г. Фіхте, Ф. Ніцше, Ж.-М. Гюйо, І. Франка та М. Грушевського. З останнім активно контактував тоді, коли працював секретарем Наукового товариства імені Шевченка.

Науковцями доведено, що інвективний фрейм, як структура свідомості, охоплює негативні факти (негативні інтерпретації фактів) реальної дійсності речей. Так, дослідники Олена Власова, А. Романов відносять фреймове протиставлення до антагоністично-асиметричного характеру. Ганна Яновська виводить формулу опозиції «свої-чужі», стверджуючи, що саме антагонізм лежить в основі цієї опозиції; він зумовлюється здебільшого розбіжностями у субстандартах та «інакшістю логіки», характерних кожній із соціо-культурних (расових, етнічних, гендерних, релігійних) підгруп [15, арк. 186]. Якщо ж іти за визначенням мовознавця М. Кочергана, то віднайдемо досить просту формулу, котра увиразнюється в літературній критиці Євшана, а саме: «старе» (традиційне) позиціонуються з тими, хто не засвоює «нову» модерно-європейську літературу [6, с. 3-6].

Звернення Євшана до інвективної інтенції в літературознавчому аспекті співвідносимо із його внутрішнім спротивом письменникам і критикам, які обстоювали рацію, схвалювали народницькі ідеї, не співмірні з потребами часу, незатишному світу, особливо ж про «це ясно балакає старенький Сумцов, коли плаче на українських декадентів, що народів на його рідній мові підносять камінь, а навіть гашиш» [3, с. 50]; «Во ім'я здорового, хлопського розуму провадиться систематична кампанія проти всяких химер фантазії» [3, с. 51]. Під прикметником «старенький» Євшан не лише іронізує із значно старшого за віком М. Сумцова, а й з української літератури, що потребує оновлення за європейським зразком, бо, на його думку, «... хто дочитався до братів Гонкурів, до Гюйоманса, Бурже,

Пшибишевського, Ола Гансона, Стріндберга, – той не міг «перетравити» «парафіянщини» і «низького рівня» Коцюбинського, Лесі Українки, Кобилянської... А хто виробив свій смак на віденських фейлетонах, які говорять про найновішу катастрофу, про весну, про мистецтво, про найглибші основи людського життя, про найновішу моду і побут першого кравця з Парижа, про опери Вагнера і про убивство в графській родині, – той дивиться на українську літературу милосердним оком, не можучи надивуватися її духовому убожеству» [3, с. 60-61]. Автор не стримує емоцій в оцінці попередників, в емотивну структуру, в осердя критики потрапляє навіть І. Нечуй-Левицький. Євшан безапеляційно заявляє: «Через брак глибшої культури, артистичної і духової, занастив свій талант Нечуй-Левицький» [3, с. 281]. Незважаючи на такий присуд, твори письменника і досі «працюють» на українську культуру, його «Кайдашева сім'я» і нині є окрасою сценічної діяльності музично-драматичних театрів України, повість вивчається у школі.

Якщо про А. Кримського каже, що «автор дуже нерішучий в справах своєї власної творчості» [3, с. 197], то у М. Філянського, вважає, «найкращим дарунком... української поезії» є «Calendarium». Хоча і тут Євшан вкраплює своє алаверди (що Бог послав на думку), мовляв, у ліриці «цінна не так його поетична скаля, яка дійсно не виблискує багатством акордів, як радше чистота і шляхетність тонів і їх глибина. Філянському, бодай чи не самотньому з-поміж найновіших українських поетів, удалося згармонізувати свою українську психіку з елементами модерної європейської – головної, французької – поезії, вибрати з неї все дійсно гарне, високе і поетичне» [3, с. 283]. Отже, йдеться про запозичення, тому літературному критикові слід би було здійснити компаративний аналіз і подати зразки означеного запозичення з французької поезії.

Про запозичення ідей Лесі Українки С. Черкасенком йдеться й у огляді М. Євшаном української літератури за 1913 рік: «С. Черкасенко стає щораз більше продуктивним автором, навіть коли не рахувати його

критично-публіцистичних статей та рецензій. На жаль, продуктивність його не йде в парі з талановитістю. Спеціально минулий рік не був щасливий для його. «Жарти сатіра», «Газетна помилка», «Аматори» – це лектура на один день. Оповідання грішать грубою тенденцією, яка становить хіба одинокий зміст. Найсерйозніша річ – віршована драма «Казка старого млина». Але – це невільниче наслідування «Лісової пісні» Лесі Українки, яке може свідчити про силу і чар її творчості, але показує всю безсильність творчу Черкасенка» [3, с. 289]. Голий факт, критик не аналізує драму, не подає жодного прикладу, в якій позиції, сцені він добачив наслідування С. Черкасенком відомої драми-феєрії «Лісової піснi». Така недомовленість швидше всього вказує на суб'єктивний погляд, суб'єктивний підхід до аналізу творчості С. Черкасенка, як помста за його рецензію «Недоречна сором'язливість» в газеті «Рада» (1910. №151). У ній рецензент слушно зауважує, що М. Євшан підпирає свої умовисновки речником соціалістичного мистецтва А. Луначарського, «спробою до визначення ролі творчості, мистецтва в житті є критичні нариси молодого критика М. Євшана, зібрані в одній книзі – «Під прапором мистецтва»; «творчість, як один з найважливіших факторів (моторів, мовляв, життя дає «поміч у боротьбі зі всяким лихом, в боротьбі за ідеали, до яких стремиться людство»), тому орієнтуватись в її змаганнях, розв'язати її проблему є річчю конче необхідною, тим паче, що найвеличніший прояв її – мистецтво перебуває зараз в болючій кризі. Такою спробою до визначення ролі творчості, мистецтва в житті є критичні нариси молодого критика М. Євшана, зібрані в одній книзі – «Під прапором мистецтва». Вже зараз висміюючи погляди на мистецтво І. Білика й Б. Познанського, називаючи їх курйозними, критик підпирає свої міркування авторитетом А. Луначарського (до речі сказати, одного з ідеологів соціалістичного мистецтва) [12, с. 763], творця «нових життєвих вартостей», єдиний вихід зробитись ідеологом змагання протилежного «стану», ідеологом і носителем змагань демократії, єдиної верстви, котра, як і критик, вірить у

будучність, для котрої «естетичний ідеал – у широкому розумінні – ідеал індивідуальності, прекрасної в своїх бажаннях, творчої й жаждучої все нового життя для людскости, ідеал громади таких людей, в котрій боротьба поміж людей приймає характер суперництва, в досягненню різними дорогами однієї мети». Так говорить цитований нашим критиком Д. А. Луначарський. Таку «естетичну культуру» обстоює й сам критик» [12, с. 763].

С. Черкасенко не схвалює працю М. Євпана, який перебуває на межі двох сил: під демократичними гаслами тяжіє до лівизни, пропагуючи, на його думку, більшовицькі ідеї. Можливо, Черкасенко перебільшує, бо життєва позиція Євпана згодом підтвердила, що він насправді боровся за українську Україну, все ж, Черкасенко резюмує: «Брак сміливості не дав автору зробити свою працю натхненною, піднесеною, запальною, щоб вона змогла «глаголом жечь сердца людей», як, наприклад, аналогічні статті; нікого за собою не поведе той, хто сам ходить обережно, ступаючи і озираючись з ляком» [12, с. 765].

Естетичну концепцію М. Євпан розглядав поза будь-якою політикою. Він не сприймав соціалістичні постулати, а тим більше, в художній літературі. Дискутує з В. Винниченком, заперечує позицію, аби ставити в один ряд марксизм і мистецтво: «В. Винниченко в своїх «спостереженнях непрофесіонала» про «марксизм і мистецтво» доказує, що «марксизм має рацію в своїх претензіях на свою літературу, свою етику, на своє розуміння краси». Гм! Очевидно, що має. Очевидно, що кожна партія навіть має свою рацію розуміти інакше красу. Але лише ро-зу-мі-ти! А краса єсть тільки одна для всіх. Література єсть тільки одна для всіх. Правда, єсть література народницька, пролетарська, католицька, українофільська, – але це, власне, «література» (паралітература, псевдолітература. – В. М.), а не творчість. Соціальний демократ може бути творцем, але з хвилиною, коли він творець – він перестав бути соціальним демократом. Це ж таке просте!» [3, с. 286].

Іноді автор вдається до алогічного викладу думки, сам собі заперечуючи. Так, аналізуючи творчість Т. Франка-дебютанта, пише: «Тарас Франко випустив в світ аж три збіорочки: «Старе вино в новім місі», «На крилах гумору», «З чужої левади». Властиво, всі вони гумористичні і оригінальні поезійки й перекладені. Як неспеціаліст не можу оцінити, чи добре зроблені переклади класиків римських та грецьких», і хоча не спеціаліст, а таки дає таку оцінку – «сам переклад дерев'яний і сухий, оригінали, мабуть, не такі. Оригінальні гуморески Тараса Франка не визначаються нічим» [3, с. 293]. Суперечливість поглядів Євпана полягає у повчанні письменників, як творити українську літературу у ракурсі європейської, зокрема зізнається: «Мені здається – я досить сказав, аби стало ясным, що сфера мистецтва єсть для себе чимсь окремим, з своїми законами тільки, а не з тими, які ми накидуємо їй» [3, с. 23]. Концепт естетики у Євпана мав ознаки войовничого, наступального.

Свої погляди спроектував на майбутнє, зокрема у праці «Проблеми творчости», занепокоєний творенням літератури «для вжитку», бо «творець перестав бути тим, що читає в минувшині і теперішности та показує шлях в будучину, – а став співати ради приємности ситих і багатих; про те зрештою, що творчість в погорді у загалу. Вже Ніцше замітив, що в наш вік мистецтво має значення лиш остільки, оскільки стає забавкою з конечности, що тепер естетичну потребу в вищому стилі відчують тільки виїмкові одиниці» [3, с. 12]. Про красу рідного слова веде мову у статті «Суспільний і артистичний елемент у творчости», в якій зауважує: «За кожною думкою і за кождим твором криється перше всього чоловік: і треба вичути всі удари його серця, пульсування крові в його жилах, змірити його температуру. Поза твором кождим є менше чи більше сильна струя ліризму, сердечности та чуття, які треба побачити, відкрити. Тільки з ними думка має дійсну силу, стає дійсно правдивою» [3, с. 192]. Більш прозоріше і чіткіше висловився про силу естетики художнього твору І. Франко. Він писав: «Естетика є, властиво, наука про почування, спеціально про

відчування артистичної краси,— значить, є частина психології» [11, с. 123]. Євшан динамізує силу слова, в якому відчитує красу, естетику, філософію. Він звертається до читачів із закликом: «А література — се не ласощі і не смакування окремих лише одиниць, а вислів укритих сил в душі народа, вислів його найкращих почувань, поривів, — тої стихійної сили слова, в якому єсть і краса, і естетика, і філософія, і естетичний зміст. Добуваймо ж тої краси, в якій міститься душа і дума українського народа!» [3, с. 64].

У літературно-критичних працях Євшана виразно виділяється *національний концепт*, адже письменник жив у добу, коли українське населення Галичини виборювало свої права на свободу рідного слова, друку, виборчі права. Упродовж історії польсько-українські взаємини як на політичному фронті, так і на культурному постійно зазнавали змін, були забарвлені і позитивними, й негативними відтінками, відповідно такий суспільно-політичний рух відбивався на настроях митців, у їхніх творах. Наприкінці ХІХ — початку ХХ століття, посилювався український національний дух, який опановував все більшу частину інтелігенції, які виборювали рівні права з поляками, виступаючи супроти польського засилля в Галичині. Особливо гостро постала проблема щодо зміни виборчого законодавства для Галицького сейму, що знайшло своє відображення як в стінах сейму чи парламенту, так і на сторінках громадсько-політичних часописів обох таборів, громадських зібраннях, конференціях, з'їздах та вічах. Недарма у М. Євшана червоною ниткою у всіх творах проходить відповідальність письменників перед нацією, перед суспільством, аристократичного служіння ідеалам краси, творити таку художню літературу, яка б не поступалася б зарубіжній. Він у «Будучності» 1909 р. опублікував перші ґрунтовні літературно-критичні праці «Пісня про Мойсея: Студія над твором І. Франка» і «Михайло Драгоманів як літературний критик», в яких національний концепт вирізняється на творчо-психологічному зрізі. У праці «Козаччина в українській поезії», негативно сприймає «Енеїду» І. Котляревського, бо в ній поет висміює

козацтво, проте схвально говорить про П. Куліша як речника національної ідеї.

Концепт творчої свободи. Про нього ми частково говорили вище. Євшан говорить про свободу відносну, бо її в реальному житті просто не існує. Людина народилася і вже потрапляє в соціум, де для неї усі закони написано. Відтак творчість вільною не буває, написав про владоможця правду, він негайно звернеться до суду «за наклеп». Євшан, який не міг і гадки мати про тоталітарний сталінський режим, плекає ілюзію: «Треба перше всього навчитися розуміти той великий і глибокий процес сам в собі, який єсть головним моментом творчості, щоб згодитися на повну її свободу. Дійсно правдива, жива творчість – це завжди тільки початок, а не кінець, вічна боротьба, шукання, зріст енергії в образах та видіннях, вічне стремління тільки до пункту рівноваги. А зовсім не формула, не догма, не відповідь» [13, с. 5]. Служити суспільству без оглядання на закони держави письменник ніяк не може. Тому слушною є думка Т. Гундорової, яка резюмує: «Євшанова метафізика артистизму розгортається слідами Ніцше, оскільки передбачає переборення властиво людського («Людина мусить умерти, щоб народився артист») і властиво природного («природних законів»)» [2, с. 153].

В культуральній теорії Євшан вдається до імпресіонізму, враження від прочитаного, його імператив свободи творчості є ідеалізованим і суперечливим: «сила твоя в opinіі публіки» протиставляється тезі «будь сам собі ціллю»: «Нехай втішається публіка, але ти не твориш для її утіхи. Ти твориш, бо мусиш. Твоя творчість – не для секційного ножа критики, це виключно *твоя* річ. Ти відповідаєш за неї, але не потребуєш собі дерти волосся на голові, коли хтось не зрозумів тебе й вискарив її. Своєю рівновагою та спокоєм ти найкраще покажеш свою *силу*. Сила твоя не в opinіі «публіки», а в тобі самім – Selbstzweck! (нім. самоціль. – В. М.). Будь сам собі ціллю, вдирайся на вершини, гартуй свого духа, поки не дійдеш до «поцілуя ангела» [3, с. 605]. У реальному житті зовсім інакше, з історії

української літератури знаємо про переслідування за художню правду О. Довженка, О. Гончара, В. Стуса, яких не «цілував» ангел, а тоталітарна сатана.

Концепт культурального міфу породить людину нової ери, вважав Євшан, чим вища культура, тим вища людина. У зростанні культури народиться нова українська людність. Такий синтезуючий концепт культурального міфу письменник пов'язував з неоромантизмом Лесі Українки. З його погляду, поетеса репрезентує екзистенціальну сутність нового класицизму. Євшан наче поспішав наблизити українську літературу до європейської модерної, влити у «старий міх» абсолютно «новий дух», тобто розширити світобачення, світогляд письменників, для цього застосовував усі прийоми і методи філософської й культурологічної думки, аби позбутися «побутовщини», традиції, щоб вивести наше художнє слово на орбіту світової культури. Поспішав, наче відчував, що йому доля виділила тридцять літ життя на землі. Н. Шумило зазначає: «Він хотів сягнути європейського погляду на мистецтво без польського посередництва. І, в міру опанування світовою філософією, дедалі активніше схилявся до розуміння творчості як живого духовного організму, що має неупинно розвиватися» [13, с. 5].

Можемо констатувати, що літературний критик М. Євшан жив і працював у переломний революційний час, який був одним із найважливіших в історії України. Революція за революцією, в царській Росії тривали ідеологічні бої, а ти хоч по який бік не стань, як казав один із персонажів І. Качуровського, всеодно потрапиш в гесну огненную. Євшан внутрішньо боровся із собою. Його екзистенція перебувала в дорозі до пошуку істини. А вона багатовимірна, метафорична. Його патрон М. Грушевський до революції був поступовцем, 1917 р сприйняв ідеї партії соціалістів-революціонерів. У цей період М. Євшан (Федюшка) деякий час працює в українських виданнях Відня, згодом добровільно йде до австрійського війська, змінивши перо на гвинтівку. У перші дні виникнення

ЗУНР він у чині поручика стає її оборонцем. Кидає ЗУНР, переходить служити в Українську Галицьку армію, де працює начальником архіву Начальної команди. З УГА ступає на українські землі, і на цьому етапі зовсім припиняє літературну діяльність. Але та спадщина, яка дійшла до наших днів свідчить про його активну літературну діяльність, в якій чітко увиразнено концептосферу літературно-критичних праць, до якої належать концепт творчої свободи, концепт культурального міфу, національний, естетичний, літературно-дидактичний концепти. Незважаючи на контрверсійні погляди, викладені Євшаном у творчому набутку, його праці і сьогодні є актуальними, вони «працюють» на розвиток вітчизняної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баган О. Микола Євшан: естет-модерніст чи неоромантик-консерватор? URL: <http://dontsov-nic.com.ua/mykola-evshan-estet-modernist-chy-neoromantyk-konservator/>
2. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Київ : Критика, 2009. 447 с.
3. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / Упор. Н. Шумило. Київ : Основи, 1998. 658 с.
4. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 538 с.
5. Концепт. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82>
6. Кочерган М. Мова як символ соціальної солідарності. Мовознавство. 2003. №1. С. 3–10.
7. Лихачев Д. Концептосфера русского языка. Известия Российской Академии наук. Серия : литература и язык. Москва, 1993. Т. 52. № 1. С. 3-9.
8. Микола Євшан. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%88%D0%B0%D0%BD_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0

9. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1999. 448 с
10. Павло Богацький – Михайлу Яцкову [лист]. Слово і Час. 2018. №8. С. 68–69.
11. Франко І. Гайота : новели. Зібрання творів: у 50 т. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 27. С. 123.
12. Черкасенко С. Недоречна сором'язливість. Матеріали до електронної хрестоматії з історії української журналістики ХХ ст. / уклад. А. Волобуєва; наук. ред. Н.Сидоренко Київ : б.в., 2012. С. 755–766.
13. Шумило Н. Микола Євшан (1889–1919). Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. Київ : Основи, 1998. С. 3–11.
14. Яковенко С. Романтики, естети, ніцшеанці : Українська та польська літературна критика раннього модернізму. Київ : Критика, 2006. 296 с.
15. Яновська Г. Фреймова репрезентація іронії в пресі (на матеріалах української, російської, польської та англomовної преси) [текст] : дис. канд. філол. наук: 10.02.15. Харків, 2006. 213 с.

Мацько Віталій Петрович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

ПОЛЯРУШ
Ніна

МИКОЛА ЄВШАН В ОЦІНЦІ
ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ
XX – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

*Перший і останній обов'язок
критика є уміти читати*
Микола Євшан

Анотація

У статті зроблено аналіз літературно-критичних праць, присвячених життю та творчості Миколи Євшана. Зазначено, що літературно-критична діяльність була його покликанням, справою усього життя.

Ключові слова: літературний, аналіз, критик, доробок, дослідження, естетика.

Summary

Mykola Yevshan literary-critical works devoted to his life and work are analyzed in the article. It is stated that literary-critical activity was his calling and matter of the whole life .

Key words: literary, analysis, critic, achievements, research, aesthetics.